

10 דקות של עיון - מועדי אייר

פרק ד: "והרעתם בחצוצרות ונזכרתם" - מתרועת המלחמה לצפירת יום הזיכרון

הרב ישי אנגלמן

בפרק הקודם, עסקנו בין היתר בשאלת האחרונים מדוע מצוות תקיעה בחצוצרות בזמן מלחמה או צרה, לא נהגה בפועל בכל הדורות. ראינו שאחת התשובות המשמעויות לשאלה הזו היא שהמצווה מתייחסת דווקא לצרה של הציבור בארץ ישראל, וכי תבואו מלחמה בארצכם, כיוון שהמצווה ביסודה קשורה לכינוס הציבורי, ואין קהל אלא בארץ ישראל. הצענו להסביר לפי זה את הקשר בין שלושת המצבים בהם יש חובה לתקוע בחצוצרות: למקרא העדה ולמסע את המחנה, במלחמה ו'ביום שמחתכם'. בכל המצבים, התקיעה מכנסת את הפרטים וקוראת להם להיות חלק מההתרחשות הציבורית. אגב, מעניין שחז"ל (ראו משנה סוכה ה, ה ובגמרא שם נג, ב - נד, א) דרשו שהחובה לתקוע בחצוצרות היא לא רק 'ביום שמחתכם', במועדים מיוחדים, אלא להלכה יש חובה לתקוע בשופר בכל קרבן תמיד, שהוא קרבן ציבור קבוע, וגם כאן רואים אם כן את הקשר בין התקיעה לבין המימד הציבורי של קרבנות המקדש.

חיזוק נוסף לכיוון הזה עולה מתוך דיון נוסף הקשור ליחס בין מקורות שונים בחז"ל בנוגע לשאלה מה הוא הכלי שתוקעים בו, במקדש, ובמדינה, בזמנים השונים בהם יש חובה לתקוע. במשנה בפרק שלישי במסכת ראש השנה (ג-ד) מבואר שבראש השנה תוקעים בשופר, ולעומת זאת, בתעניות, תוקעים בחצוצרות. רש"י שם (כו, ב) מסביר שטעם הדבר הוא שמטרת החצוצרות היא - "לכנופיא", להתכנסות, "וכל כנופיא בחצוצרות, דכתיב והיו לך למקרא העדה". מטרת התקיעה בתענית היא לכינוס הציבור, ולכן נבחרו דווקא החצוצרות, כמו השימוש בחצוצרות במדבר למקרא העדה ולמסע את המחנות, ולעומת זאת, מטרת התקיעה בראש השנה שונה בתכלית, ושם נקבע כי התקיעה היא דווקא בשופר. למרות הדברים המפורשים במשנה, התקשו הראשונים בכמה מקורות מהם עולה שבתעניות תוקעים בשופר, כמו בראש השנה, ולא בחצוצרות. כך מביא בעל המאור (ראש השנה ו, א מדפי הרי"ף) בשם תשובת הגאונים, וכך עולה באופן פשוט מדברי הגמרא במסכת תענית (יד, א), שם אומר רב יהודה ש'התרעה', שמדובר עליה במשניות במסכת תענית, היא 'בשופרות', ומעניין שכך היא גם לשונו של השו"ע בהלכות תענית (תקעה, ד), הכותב ביחס לתעניות חמורות שיש בהם חיוב 'התרעה': "שמתייעים בהם בשופר".

לאן אם כן נעלמו החצוצרות? בראשונים ישנן כמה תשובות לשאלה הזו. הראב"ד למשל (מובא בחידושי הרשב"א לראש השנה כז, א) כותב שבתענית עצמה, יש שני סוגי תקיעות: בתענית ציבור גם מוסיפים בתפילת שמונה עשרה שש ברכות מיוחדות שתקנו חז"ל להוסיף בתענית, ובסוף כל ברכה וברכה היו תוקעים ומריעים - לדעת הראב"ד

כל הזכויות שמורות

– בחצוצרות דווקא, ומה שעולה מהסוגייה בתענית, שתוקעים בשופר, הרי זה "שלא בשעת הברכות אלא בשעה שמרבין בתפלה ותחנונים".

אנחנו נתרכז בתירוץ של הרמב"ן בחידושו לתענית (טו, א), וגם בספרו מלחמת ה' על מסכת ראש השנה (ו, א מדפי הרי"ף), לשאלה הזו: הרמב"ן כותב שבאופן עקרוני תקיעה בחצוצרות היא דווקא ב'כנופיא דכל ישראל', התכנסות של כלל הציבור, ולכן באופן עקרוני היא שייכת דווקא בבית המקדש. המקום היחיד שיש בו תקיעה בחצוצרות בגבולין הוא בשעת המלחמה. לכן לפי הסוגייה בתענית, שעוסקת בתענית ציבור שאינה קשורה למלחמה, כמו תענית גשמים, תוקעים בשופר, ודווקא בשעת מלחמה, תוקעים בחצוצרות. בהמשך דבריו במסכת תענית מעלה הרמב"ן סיוג נוסף, שיייתכן שחצוצרות הן דווקא ב"מלחמת אויבים הצרים עליהם בארץ", בארץ ישראל. השאלה הגדולה היא, מה המשמעות של החילוק של הרמב"ן, מה עומד מאחוריו. הרמב"ן לא מסביר, וכאן, לאור מה שלמדנו עד עכשיו, נראה שאנחנו יכולים לבאר ולהוסיף על דבריו. החצוצרות, כפי שראינו, תפקידן לכנס את הציבור, לכוון את היחידים, הפרטים, להיות חלק מהציבור. שופר לעומת זאת, תפקידו לעורר לתפילה, לתשובה, מעין זעקה 'כלפי שמיא'. בשופר אפשר באופן עקרוני לתקוע גם ביחיד, וגם יחיד מצווה בתקיעת שופר בראש השנה. חצוצרות, כל מהותן, הוא 'לכנופיא דכל ישראל', התעוררות ציבורית, חזרה בתשובה ציבורית, לכן תוקעים בחצוצרות רק בדבר שהוא 'לכנופיא דכל ישראל'.

כמובן, עדיין צריך להבין – מדוע יש סברה, לדעת הרמב"ן, לחלק בין מלחמה, שבה שייכות החצוצרות, לבין תענית ציבור על דברים אחרים כמו מגפה או בצורת, שם משתמשים בשופר. כאן נראה שיש הבחנה יסודית, שנדמה לי שמתאימה מאוד לחוויית החיים הקיומית במדינת ישראל. מלחמה, ודאי מלחמה בארץ ישראל, היא במהותה קשורה ל'כנופיא דכל ישראל'. המלחמה היא תמיד אירוע ציבורי, לאומי, אירוע שבו מגיע אויב ומנסה לפגוע בציבור כמכלול, בסיפור של העם, לא ביחידים כאלו ואחרים. ממילא, המלחמה, כנגד האויב, היא מלחמה של כלל הציבור, כלל ישראל, והקריאה שקוראת ליחידים להצטרף למלחמה, היא קריאה להצטרף להיות חלק מהכלל, לחוות את העובדה שאנחנו לא אנשים פרטיים שאולי יכולים להתחמק מסכנת המלחמה ולהסתדר, אלא אנחנו נקרא להצטרף, להרגיש שזה הסיפור של כל אחד ואחד מאיתנו. כמובן, חברה צריכה חוסן ולכידות בכל מיני סוגים של מצבים קשים, אבל עדיין, נראה שאי אפשר להשוות בין הלכידות שנדרשת ומתגלה בחברה בשעת מלחמה, לבין הלכידות שמתגלה בשעת משבר מסוג אחר. נשווה לדוגמה את האווירה של האחוה הלאומית בזמנים של מבצעים צבאיים משמעותיים, ודאי מלחמות, לעומת מגפת הקורונה, שבשלבם הראשונים שלה הייתה בעלת משקל מאוד גדול, אבל היא לא יצרה הרגשה של לכידות לאומית ואחוה חברתית באותה רמה. כי מגפה, היא עניין טבעי, מקרי. היא פוגעת בכולם. המגפה לא באה נגד עם ישראל דווקא, ולא חורטת על דגלה להילחם בסיפור של עם ישראל, והדרך להתמודד איתה היא לאו דווקא על ידי חיזוק הציבוריות הישראלית במובנים שונים. במלחמה לעומת זאת, הציבור, הכלל, הלאום, הוא הסיפור. הוא זה שמניף את הדגל, ואת הדגל שהוא מניף, מנסים להוריד. עם הישמע תרועת החצוצרות, אנחנו נקראים אל דגל. מצטרפים לא רק אל הציבור הממשי שכרגע עומד ונלחם על חייו, אלא אל הסיפור הרחב יותר של עם ישראל לדורותיו.

כאן אנחנו יכולים לחזור גם לנקודה של 'ונזכרתם'. העמידה שלנו כציבור לפני ה' תלויה באיזו שהיא היזכרות. אנחנו רגילים לחשוב שזכירה היא פעולה שתלויה בעיקר בשכל, משהו ששייך לעולם של הידע. השפת אמת (פרשת זכור, תרל"ב) מסביר שלהיזכרות משמעות נוספת, עמוקה יותר: "זכירה הוא פנימיות החיות, מקום שאין שם שכחה, כיון שהוא עיקר החיות נקרא זכרון, כמו שנאמר 'אזכרתה', הוא עיקר מכוון ומהות הדבר". ההיזכרות היא המקום שבו אנחנו חוזרים לאיזו נקודה שורשית, פנימית, שלא צריך 'לזכור אותה בשכל', אלא צריך לשקוע לתוכה, להתמלא בה. ניקח שוב את הדוגמה של תחושת האחוה שמציפה את הציבור בשעת חירום של מלחמה. זה לא שפתאום נזכרים שאנחנו אחים, אלא שהמלחמה מעוררת את המקום הזה, מקום שתמיד נמצא איפה שהוא בתודעה, קצת כמו לפגוש מכר או קרוב משפחה שהרבה זמן לא ראינו, ולמרות שעכשיו ביום יום אין ביננו כמעט קשר, כשסוף סוף יש לנו כמו דקות ביחד, אנחנו חוזרים מהר מאוד ל'ביחד' העמוק שלנו.

אם נרצה, נוכל לראות בהקשר הזה את צפירת יום הזיכרון כמעין תחליף, בלתי מודע כמובן, לתקיעת החצוצרות. מה מעוררת בנו צפירת יום הזיכרון? מה יש ברגע הזה, שהוא אולי הרגע היחיד בשנה שמצליח לאחד סביבו מדינה שלמה? אני רוצה להביא דברים שכתב הרב שג"ר, בדרשתו 'הצפירה הפשוטה' (מתוך הספר ביום ההוא, עמוד 38) על הרגע הזה:

'הצפירה הפשוטה'... מעוררת, כמו השופר, את הזיכרון. זיכרון הנופלים, אלה שהיו ואינם, מחבר ומשיב אותנו אל הארץ: הזיכרון המשותף אופף אותנו, הוא הזמן שבו חיינו באותו בית תחת כנפיה של אמא, שהיינו חלק מאחד. הזיכרון הקיבוצי מבחינה זו איננו זכירה של סובייקטים, אלא נטילת חלק בלבוש הציבורי. תחושות הסולידריות העמוקה והשותפות עם הכלל העולות בזמן הצפירה, הן תוצר של המצב שבו אינך רואה את מי שעומד לצדך ברחוב כזר וכאחר אלא כמי ששייך כמוך לזיכרון; מתעוררות שותפות ורעות שאינן 'עמידה לצד', או לחלופין 'עמידה מול', אלא 'עמידה עם'.

הצפירה מנכיחה לפתע במציאות רובד נוסף, הרובד של הסולידריות העמוקה בין החיים השותפים לאותה פיסת קרקע, לאותה מולדת, לאותה משפחה, לאותם מתים ולאותו זיכרון. הצפירה מבשרת לי כי אני חי את הסיפור שמעבר לי, ולכן יוצרת אחווה ביני לבין האנשים הללו הנמצאים ברחוב – אחי ואחיותי. למעשה נחשף כאן אחד המובנים, ואולי המובן החשוב ביותר, של העצמאות והגאולה – השותפות והסולידריות. הגאולה שבהקמת המדינה אינה נמצאת בפניית האדם אל עצמו, אלא בשכחת עצמו ובהיטמעותו בכלל ובהזדהותו עמו. זהו הפאתוס של השותפות והעוצמה של ההרמוניה שלפרקים אנו חשים בשירת 'התקווה' בצוותא, כשלבנו מתמלא כיסופים וגאווה 'להיות עם חופשי בארצנו'.

צפירת יום הזיכרון מלווה בעצב, באבלות על כל חלל ועל כל משפחה שאיבדה את אחד מבניה. אבל הצפירה היא לא רק צפירת כבוד והשתתפות באבל של היחיד. היא מזכירה לנו, שהקרבתנו הוא קרבן ציבור. ובקרבתנו ציבור, תוקעים בחצוצרות ונזכרים. בהמשך, עם המעבר לטקסי יום העצמאות ולתפילותיו, אנחנו עוברים מתקיעת החצוצרות של המלחמה, לתקיעת החצוצרות של ההודאה על הניצחון, וביום שמחתכם, ומתפללים שגם בתוך השגרה הברוכה של ימי החול שלאחר ניצחון המלחמה, נמשיך לזכור.